

האמנם נתקיימה עיר בשם תבור בימי הבית הראשון?

נדב נאמן

במאמר שהתפרסם לאחרונה ברבעון זה הצביע יואל אליצור על מציאותם של שני יישובים קדומים, הסמוכים זה לזה והנושאים שמות דומים (דבוריה וחורבת דבורה), על מורדות הר-תבור. דבוריה זוהתה מאז ראשית המחקר עם דברת המקראית, ואילו חורבת דבורה זוהתה על-ידי אליצור עם תבור, שלפי פירושו היה שמו של יישוב, שנתקיים במקום מימי הבית הראשון ועד סוף המאה השלישית לפנה"ס. לדעתו, תבור זו נזכרת שלוש פעמים במקורות: פעמיים במקרא (יהושע יט כב; דברי-הימים א, ו סב) ופעם אצל פוליביוס.¹ לאור הנטייה אצל חוקרים רבים לכפור בקיומה של העיר תבור בתקופת המקרא,² ראוי לבחון את שתי המובאות המקראיות, כדי לראות אם אכן יש טעם לנסות ולחפש עיר בשם זה באתר המוצע.

א. תיאור נחלת שבט יששכר (יהושע יט יז-כג) פותח במלים 'ויהי גבולם יזרעאלה', ולאחר מכן מופיעה שורה של ערים, המתוות את היקף הנחלה. כסיום התיאור, בפסוק כב, נאמר 'ופגע הגבול בתבור ושחצומה ובית שמש והיו תצאות גבולם הירדן'. הפועל 'פגע' חוזר ומופיע בתיאור נחלותיהם של שבטים נוספים (שם טז ז; יז י; יט יא, כו-כז, לד), ויש לבחון מקרוב את הצירופים שבהם הוא נזכר.

לתיאור נחלותיהם של שלושה משבטי הצפון (זבולון, אשר ונפתלי) מבנה אחד ומגובש: קו הגבול הדרומי שלהן יוצא מנקודה במרכז, פונה לכיוון אחד עד הגיעו לנקודה קיצונית, ואז 'שב הגבול' וחוזר לנקודת המוצא, וממשיך משם לכיוון ההפוך. במסגרת תיאורים אלה משולבים גם שמות ערים הנמצאות סמוך לגבול הנחלה או אף בעומקה. כך גבול זבולון יוצא משריד, פונה מערבה 'ופגע בדבשת ופגע אל הנחל אשר על-פני יקנעם; ושב משריד קדמה... (שם יט י-יב). גבול אשר יוצא מחלקת ('ויהי גבולם <מחלקת>'; האות מ"ם נשמטה בשל חזרתה בשתי מלים צמודות [הפלוגרפיה]), ולאחר שנמנית שורת ערים 'ופגע בכרמל הימה וכשיחור לבנת; ושב מזרח השמש... (שם יט כה-כז). ואילו גבול נפתלי יוצא 'מחלף מאלון בצעננים', ולאחר שנמנות ערים אחרות 'ויהי תצאתיו הירדן; ושב הגבול ימה... (שם יט לג-לד). בכל המקרים נמשך הגבול בכיוון אחד עד הגיעו לעצם גאוגרפי בולט (דבשת והנחל אשר על-פני יקנעם, הכרמל ושיחור לבנת, הירדן), ואז הוא פונה לכיוון המנוגד. הפועל 'פגע' מציין את מפגש הגבול עם עצם גאוגרפי זה, להוציא נהר-הירדן, הנזכר תמיד בתיאורי נחלות השבטים בצירוף עם הפועל 'יצא' ונגזרותיו (שם

1 'אליצור, דבורה ודבוריה למרגלות התבור: לפשר השם הכפול ומקורותיו', קתדרה, 54 (טבת תש"ן), עמ' 3-16.
2 ראה הספרות המפורטת אצל אליצור (שם), עמ' 10, הערות 28-29.

טז ז; יח יט; יט כב, לג.³

שלוש פעמים נוספות נזכר הפועל 'פגע' בתיאורי הגבול של שבטי הצפון, והמושג במקרים אלה הוא נחלות השבטים: 'ופגע בזבלון' (שם יט כז); 'ופגע בזבלון מנגד ובאשר פגע מים' (שם יט לד). גם בתיאור נחלת שבט מנשה נזכר פועל זה באותו שימוש עצמו (שם יז י). ניתן אפוא לקבוע כבר בשלב זה כי הכתוב 'ופגע הגבול בתבור' בתיאור נחלת שבט יששכר (שם יט כב) מכוון להרחבת (השווה 'ופגע בכרמל'), והנחת אליצור שמדובר בעיר בשם תבור אינה תואמת את שימושי הפועל 'פגע' במובאות אלה.

עוד ראוי לעמוד על השימוש בפועל 'פגע' במסגרת תיאור הגבול שבין נחלת אפרים לנחלת מנשה (שם טז ז). במקום אחר ניסיתי להראות כי גבול זה הותווה מתחילה באופן הדומה לדרך התורייתם של גבולות שבטי הצפון: מנקודה מרכזית נמשך הגבול בכיוון אחד עד קצהו המזרחי (שם טז ו-ז), ולאחר מכן שב לנקודת המוצא, ונמשך עד לקצהו המערבי (שם יז ז-ט). אבל עריכה מאוחרת שיבשה את סדר הכתובים באופן שחלקו המזרחי של הגבול מופיע בתיאור הגבול הצפוני של אפרים, וחלקו המרכזי והמערבי מופיע בתיאור הגבול הדרומי של מנשה.⁴ נקודת המוצא לתיאור היא המכמתת (שם טז ו; יז ז), שיש לזהותה עם ג'בל כביר, הר נישא המתרומם מעל ואדי פרעה.⁵ מהמכמתת עבר הגבול מזרחה לאורך ואדי פרעה, 'ופגע ביריחו ויצא הירדן' (שם טז ז). יש להסב את תשומת-הלב לכתוב 'מירדן יריחו' בראשית תיאור הגבול הדרומי של בית יוסף (שם טז א),⁶ ומסתבר שלנקודה זו מכוון הכתוב בפסוק ז. כדי לדייק בתיאורו ציין המחבר שתי נקודות סמוכות (יריחו והירדן), ממש כפי שבתיאור גבול זבלון כתב 'ופגע בדבשת ופגע אל-הנחל אשר על-פני יקנעם' (שם יט יא). הסכימה התיאורית שלו חייבה אותו להשתמש בפועל 'יצא' בזיקה לירדן, ולכן הצמיד את הפועל 'פגע' לעיר הנזכרת קודם לכן.

ראינו כי התיאור באמצעות נקודת מוצא מרכזית, שממנה יוצא הגבול לצד אחד ולאחר מכן לצד האחר, משותף לשלושה משבטי הצפון (זבלון, אשר ונפתלי) וכן לגבול שבין אפרים ומנשה, וכי בתיאור נחלות שבטי הצפון (וכן בתיאור נחלות אפרים ומנשה, שם טז ו-ז;⁷ יז יא) ישנו שילוב של תיאור גבולות ורשימות ערים. האם עלינו להניח שרק בתיאור נחלת יששכר חרג מחבר תיאורי נחלות השבטים מדגם זה? יש לשים לב לכתוב ביהושע יט כב 'ופגע הגבול בתבור ושחצומה ובית שמש והיו תצאות גבולם הירדן'. מקום בשם שחצומה אינו ידוע משום מקור אחר ולשם יש צליל מוזר, לא שמי. לאור ההקבלות שהבאתי ניתן אולי להציע, בזהירות ובהסתייגות, כי בפסוק חל שיבוש קדום, וכי שיעורו המקורי של הכתוב היה 'ופגע הגבול בתבור ושכ! קדמה! בית שמש והיו תצאות גבולם הירדן'.⁸ בתיאור נחלת יששכר שולבו, לפי השערה זו, רשימת ערים וקטע גבול. מכל

3 חורג מכל אלה התיאור ביהושע יט לד 'וביהודה הירדן מזרח השמש'. נוסח המסורה במקום זה משוכש, ולאור מקבילות מתיאור גבולותיהם של יששכר (והיו תצאות גבולם הירדן, יהושע יט כב) ונפתלי (ויהי תצאתיו הירדן, שם יט לג) ניתן לשאול שמה המלה 'וביהודה' אינה אלא שיבוש של 'ויהי/והיו...'. להשערה שהשיבוש במקום זה נגרם כתוצאה מקיטוע מכוון של עורך, אשר השמיט את חתומו של דן הצפוני מן התיאור, ראה: N. Na'aman, *Borders and Districts in Biblical Historiography* (Jerusalem Biblical Studies, 4), Jerusalem 1986, pp. 46, 90.

4 נאמן (שם), עמ' 148.

5 נאמן (שם), עמ' 151-153.

6 לשחזור הנוסח המקורי של הפסוק ראה: נאמן (שם), עמ' 105, הערה 45, ושם ספרות נוספת.

7 לשילוב של תיאור גבול ורשימת ערים במסגרת נחלת שבט אפרים ראה: נאמן (שם), עמ' 151-158.

8 השווה: יהושע יט יב, וראה: נאמן (שם), עמ' 104, הערה 44.

מקום, ראוי להדגיש כי הזיהוי של תבור בפסוק זה בהר-תבור אינו מוטל בספק ואיננו מותנה בהצעת שחזור זו.

ב. ברשימת ערי הלויים בדברי-הימים א, ו סב נזכרות הערים רמונו ותבור כנחלת שבט זבולון. אליצור פתח את הדיון במובאה זו במלים הבאות: 'אין זה המקום להידרש לשאלת היחס הספרותי וההיסטורי שבין שתי הרשימות, ולא למה שבינן לתיאור הנחלות'.⁹ נקיטת גישה 'מחקרית' מעין זו חותמת את הדיון עוד לפני ראשיתו, שהרי בפסוק נזכרת עיר בשם תבור, ולכאורה אין צורך בשום דיון נוסף כדי להוכיח שאכן נתקיימה בימי הבית הראשון. קורא תמים אף עשוי לחשוב ששרירות-לב היא מצד חוקרים לכפור בקיומה של העיר, הנזכרת באופן כה ברור. בניגוד לכך, נראה לי שניתן לכרר סוגיה זו אך ורק מתוך עיון ביחס הספרותי בין שתי הרשימות ובירור זיקתן לתיאור נחלות השבטים; דיון מבודד ברשימת ערי הלויים שבספר דברי-הימים עלול להוליך למסקנות מוטעות. בהסתמך על עיון בנוסח רשימות ערי הלויים ביהושע כא ובדברי-הימים א, ו, ובמיוחד על השוואת כתבי-היד של תרגום השבעים עם נוסח המסורה, הגיע ויליאם פ' אולברייט לשתי מסקנות: האחת, שלמעשה אין כאן אלא שתי גרסאות של רשימה אחת, והשנייה, שרק על-ידי השוואת כל הנוסחים וצירופם ימצא לנו מניין שלם של ערי הלויים ונוסח מתוקן של שמותיהן.¹⁰ מחקרים חדשים של תרגום השבעים הצביעו על עדיפותם של נוסחים רבים בתרגום השבעים לספר יהושע על-פני נוסח המסורה, וחיזקו את מסקנותיו של אולברייט בדבר חשיבותו של התרגום לחקר הנוסח ולביקורת הנוסח.¹¹ לדעת אולברייט, אין קרתה שבנחלת זבולון אלא כפל של קרתן הנמנית כנחלת נפתלי (יהושע כא לב), וברשימה המקורית נמנו יקנעם, רמון, נהלל ותבור (או ת. .).¹² לפי השערה אחרת, אין קרתה אלא שיבוש קדום של שם מקום אחר (קתן ?), אשר נוצר כתוצאה מהידמות לשם העיר קרתן. הנזכרת ברשימת ערי הלויים של נפתלי, ואילו השם תבור בדברי-הימים א, ו סב נוצר, אולי, בעקבות הנסיון לתקן שם מקום שהשתבש בתהליך המסירה בכתב.¹³ במאמר שהוקדש לרשימת ערי הלויים ניסיתי להראות כי נוסח המסורה בדברי-הימים א, ו אינו אלא עיבוד של התיאור הקדום ביהושע כא, דבר המלמד על עדיפותו הברורה של התיאור ביהושע על-פני זה שבדברי-הימים, ועשוי לחזק את ההנחה בדבר משניותו של שם המקום תבור ברשימה.¹⁴ אף הבאתי

9 אליצור (לעיל, הערה 1), עמ' 9.

10 W.F. Albright, 'The List of Levitic Cities', *Louis Ginzberg Jubilee Volume*, New York 1945, pp. 49-73.

11 א' רופא, 'סיומו של ספר יהושע לפי תרגום השבעים', שלמ"ק, ב (תשל"ז), עמ' 227-217; S. Holmes, *Joshua*, Cambridge 1914; H.M. Orlinsky, 'The Hebrew Vorlage of the Septuagint of the Book of Joshua', *Supplement to Vetus Testamentum* [=SVT], 17 (1969), pp. 187-195; A.G. Auld, 'Textual and Literary Studies of the Book of Joshua', *ZAW*, 90 (1978), pp. 412-417; idem, 'Joshua: The Hebrew and Greek Texts', *SVT*, 30 (1979), pp. 1-14; E. Tov, 'The Growth of the Book of Joshua in the Light of the Evidence of the LXX Translation', *Scripta Hierosolymitana*, 31 (1986), pp. 321-339; M. Anbar, 'La "reprise"', *VT*, 38 (1988), pp. 385-398, esp. p. 398.

12 אולברייט (לעיל, הערה 10), עמ' 64-65, 72-73, הערות ע-צ, ת.

13 לדיננים בשאלות אלה, ראה: ב' מור, 'לוי, ערי הלויים והכהנים', א"מ, ד, ירושלים תשכ"ג, טורים 479-481; אהרוני, ארץ ישראל בתקופת המקרא: גיאוגרפיה היסטורית, ירושלים תשכ"ג, עמ' 253; ו' קלאי, נחלות שבטי ישראל, ירושלים תשכ"ז, עמ' 401-402; נאמן (לעיל, הערה 3), עמ' 224, הערה 36.

14 נאמן (שם), עמ' 209-216.

ראיות לכך שהרשימה המקורית של ערי הלויים (48 ערים, 4 לכל שבט) מורכבת משני חלקים, שמוצאם וערכם למחקר ההיסטורי שונים בתכלית: רשימת שלושה-עשר בני אהרן שביהודה, שמעון ובנימין, המשקפת את המציאות בממלכת יהודה בסוף ימי הבית הראשון, ורשימת ערי תשעת השבטים האחרים, השאובה ישירות מתוך רשימת נחלות השבטים ומרשימת שש ערי המקלט.¹⁵ שמות ארבע ערי הלויים של שבט זבולון (יקנעם, רמון, נהלל, [כסלות] תבור; או יקנעם, קטתן [?], רמון נהלל) מופיעים בתיאור נחלת השבט (יהושע יט יא-טו), ולדעתי, לוקטו מתיאור זה בידי מחבר הרשימה. הזיקה ההדוקה בין תיאורי נחלות השבטים לרשימת ערי הלויים של תשעת השבטים, כולל רשימת ערי זבולון, מאששת את ההשקפה שעיר בשם תבור לא נתקיימה כלל בימי הבית הראשון, וכי תבור הנזכרת בדברי-הימים א, ו סב היא צורת שם מקוצרת של כסלות תבור או 'תיקון סופר' שיצא מקולמוסו של בעל דברי-הימים (או אף מקולמוסו של עורך מאוחר).

ג. עלינו לחזור כעת לנקודת המוצא של הדיון ולשאל כיצד נתקיימו במורדות הר-תבור שני מקומות בעלי שם דומה, הסמוכים זה לזה. עיון בממצא הארכאולוגי משני האתרים מראה שאין כל קושי להשיב על שאלה זו. בדבוריה נמצאו שרידים מתקופות הברזל ומן התקופה הרומית. הביזנטית והערבית, ואילו בחורבת דבורה עיקר היישוב היה בתקופות הפרסית וההלניסטית, שאחריהן לא נושבו עוד.¹⁶ ברור אפוא שיש באתר האחד מה שאין באחר ושני המקומות לא יושבו מעולם באותו פרק-זמן. היישוב דברת נתקיים כל ימי הבית הראשון, וחרב בסוף המאה השמינית לפנה"ס. במאמר שנתפרסם לאחרונה הצעתי לשחזר את שמה של העיר (בכתיב [ד]ברה) ברשימת ערי הגליל התחתון ושולי עמק-יזרעאל שכבש, בשנת 733/732 לפנה"ס, תגלת-פלאסר השלישי ותושביהן הוגלו על-ידי.¹⁷ בסקר שערך צבי גל בגליל התחתון התברר כי האזור התרוקן ממרבית יושביו בסוף המאה השמינית לפנה"ס, ובמשך תקופה ארוכה – המאה השביעית ואולי גם המאה השישית לפנה"ס – היה שםם ברובו.¹⁸ מסתבר שכך היה מצב הדברים גם בדברת, ובמועד לא ידוע, לאחר שנעזב המקום, נאחזו המתיישבים החדשים בחורבת דבורה, וכינוהו בשמו של האתר הקדום שחרב (אף כי גם זה שימר כמובן את שמו הקדום). ומשנעזבה חורבת דבורה, בתקופה ההלניסטית, שבו המתיישבים החדשים ונאחזו בדבוריה. אין מדובר אפוא בשני יישובים בעלי שמות שונים, אלא ביישוב אחד, שלפרק-זמן מסוים נדד, עם שמו, לאתר שכן. ולמותר לציין כי תופעת הנדידה של שם לאתר סמוך כה נפוצה עד שאינה צריכה ראיות.

לאור דיון זה ניתן להקשות גם על הפירוש של אליצור למובאה מספרו של פוליביוס, שהרי פירושו נסמך במידה רבה על ההנחה שחורבת דבורה נשאה את השם תבור מימי הבית הראשון ועד המאה השלישית לפנה"ס. האם אטביריון זו היתה רק ביצור אסטרטגי על ראש ההר, בדומה למה שתיאר יוספוס פלוויוס לגבי זמנו, ולא פוליס, כפי שכתב פוליביוס? או שמא התכוון פוליביוס לדבריתה/דברת (חורבת דבורה), ומחוסר ידיעה כינה אותה בשמו של ההר אטביריון? יהיה הפתרון אשר יהיה, ספק אם יש בעדות זו משום ראיה מוצקה לקיומה של עיר בשם תבור על מורדות הר-תבור במאה השלישית לפנה"ס, ומכל מקום, אין יסוד להנחה שעיר בשם זה נתקיימה ב'תקופת המקרא'.

15 נאמן (שם), עמ' 216-236; הנ"ל, 'עיון מחדש ברשימת ערי הלויים', ציון, מז (תשמ"ב), עמ' 237-252.
 16 אליצור (לעיל, הערה 1), עמ' 6, 13.
 17 נ' נאמן, 'שינויי אוכלוסין בארץ-ישראל בעקבות ההגליות האשוריות', קתדרה, 54 (טבת תש"ן), עמ' 47-48.
 18 צ' גל, 'הגליל התחתון בתקופת הברזל', עבודה לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה של אוניברסיטת תל-אביב, תל-אביב תשמ"ג, עמ' 116.